

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ ДОГМАТІВ У «ВЕЛИКОМУ КАТЕХІЗИСІ» (1627) ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ

Національний університет «Острозька академія»

У статті розглядається «Великий катехізіс» Лаврентія Зизанія; демонструється структура та можливі джерела тексту; аналізується полемічна інтерпретація християнських догматів як істин віри

Вступ

Лаврентій Зизаній був домашнім учителем спочатку в домі Богдана Соломерецького, а потім у дітей князя Олександра Костянтиновича Острозького. У 1612 р. він отримав приход у Корці на Волині, а в 1619 р. його ім'я можна побачити серед учасників вченого гуртка, який був зібраний архимандритом Києво-Печерського монастиря Єлисеєм Плетенецьким [1, 88–97]. До київського періоду життя Зизанія належить створення катехізісу, що пізніше отримав назву «великий» [2]. Так він став називатися, імовірно, ще в XVII ст. в середовищі старообрядців для вирішення цього тексту і «малого», тобто московського видання 1649 р. «Короткого катехізісу» Петра Могили» [3, 293]. М. Б. Ботвінник вважає, що Лаврентій працював над катехізісом між 1620 і 1623 рр. [1, 88–97]. На думку М. Возняка, текст був дописаний уже до 1620 р., тому що в питанні про сходження Святого Духа Лаврентій посилається на бесіду з патріархом Єрусалимським Феофаном, з яким пов'язано відновлення православної ієрархії в Речі Посполитій у 1620 р. [4, 69].

На початку 1626 р. Лаврентій Зизаній їде в Москву (за офіційною версією за милостиною) і везе із собою рукопис катехізісу. Ф. М. Ільїнський вважає, що в Києві для друку катехізісу була несприятлива ситуація: в уніатів і католиків викликало роздратування вбивство Й. Кунцевича, тому православні не мали давати нових приводів для посилення цього роздратування [5, 173]. Д. Фрік бачить одним із мотивів такого вчинку автора багатолітнє суперництво з Мелетієм Смотрицьким, який підготував виклад православного віровчення і поїхав на Схід, щоб отримати благословення від Константинопольського патріарха для свого твору. Поїздка Мелетія не мала успіху. Лаврентій поїхав у Москву через декілька місяців після повернення Смотрицького, щоб здобути благословення іншого православного ієрарха – патріарха Московського. У Москві патріарх Філарет звелів надрукувати катехізіс, попередньо переказавши його на церковнослов'янську мову та внісши необхідні виправлення. До білорусько-українських друку в той час ставилися уважно, тому що знали про можливі там помилки, а отже, посилювали цензуру [3, 294]. Катехізіс вийшов із друку не пізніше 29.1.1627 р. [7, 34]. Між Лаврентієм та московським справщиком відбувалися дебати з 18 до 20 лютого 1627 р., які опублікувала Т. А. Опаріна [6, 367-394]. Вони свідчать про те, що вже на початку XVII ст. українська богословська думка відрізнялася від московської, що вплинуло на інтерпретацію християнських догматів Лаврентієм Зизанієм.

Дослідження специфіки цієї інтерпретації дасть нам можливість глибше розуміти духовний світ українства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

При вивченні творчості Лаврентія Зизанія ми спиралися на дослідження М. Б. Ботвінника [1], Ф.М.Ільїнського [5], які реконструювали життєвий і творчий шлях полеміста, а також сучасних російських дослідниць М. А. Корзо [3] та Т. А. Опаріної [6], які відповідно розглядали твори православного полеміста у контексті українсько-білоруської катехітичної традиції та впливу на московське богословствування.

Постановка завдання

Метою статті є розкриття специфіки інтерпретації догматів Лаврентієм Зизанієм на основі «Великого катехізісу», що був виданий у Москві у 1627 р., а також дебатів, які відбувалися між автором та московським справщиком.

Основна частина

Структура «Великого катехізісу» Лаврентія Зизанія та його джерела

«Великий катехізіс» Лаврентія Зизанія поділено на 67 глав. Він має вступну частину, розділ про віру, у якому містяться роздуми про віру взагалі, її види та критерії істинності, співвідношення віри і добрих справ, віру в святих і церкву, що не суперечить вірі в Бога. Автор заявляє, що в ретиків ні істинства, ні релігійні обряди не відповідають істинному, отриманому від Христа, вченню. У катехізісі наводяться два символи віри: Апостольський і Нікейсько-Константинопольський. Перший визнається як більш автентичний і хронологічно більш ранній (обґрунтовуючи його апостольське походження, Лаврентій посилається на авторитет Кіпріана і Руфіна із Аквілеї). Символ I-II Вселенських соборів інтерпретується як розвиток і доповнення першого сповідання, яке було викликане до життя боротьбою з численними єретичними вченнями. Зизаній поділяє обидва символи на 12 віршів, але не дотримується послідовного їх викладу. Сповідання розбивається на три частини відповідно до трьох осіб Трійці, що відповідає ранньохристиянському і лютеранському поділу символу на частини про творіння, спокуту і освячення, а потім додає окремий розділ про церкву (чотиричастинний поділ символу віри переважав у реформаторському богослов'ї). Цей розділ переважно складається із полемічних розмірковувань про те, хто є істинним главою церкви; Лаврентій включає сюди і розділ про церковні ключі. Фрагмент з аналогічною назвою у лютеранських катехізісах порушував питання сповідання і прощення гріхів. Основна тема цієї частини – чи передав Христос владу в церкві тільки Петру чи так

само всім апостолам [3, 318].

У «Великому катехізисі» Лаврентія Зизанія тлумачиться перша частина символу віри, у якій міститься великий розділ про творення: коли і що було створено Богом, природа ангелів, людини, образ і подоба, людська душа, її походження, людська природа до і після гріхопадіння, Христос як посередник між Богом і людьми. Поява сюжету про сходження Христа в пекло говорить, на думку російської дослідниці М. А. Корзо, про те, що автор спирався на текст Апостольського сповідання [3, 319]. Частина катехізису «Про надію або молитву» з полемічною метою порушує питання закликання святих, шанування Богородиці, Христа-посередника і самовластя людини. У розділі про Бога розглядаються імена Бога, особисті і приватні властивості Трійці, сходження Святого Духа, походження людської душі. Здійснюється у катехізисі аналіз церковних таїнств, а роздуми про структуру потойбічного світу відтворюють фрагменти «Казання» Стефана Зизанія 1596 р. Потрапили до тексту й інші фрагменти віленських видань 1596 р. з роздумами про природу Ісуса Христа, сходження Святого Духа (з підручника брата Стефана). У частині, яка присвячена тлумаченню символу віри, «Великий катехізис» і твір Будного споріднює звертання до двох символів – Апостольського і Нікейсько-Константинопольського, які виступали як взаємодоповнюючі.

У більшості українських православних катехітичних текстів апостольський символ віри не використовувався [3. 329–330]. Відповіді Лаврентія на питання про авторство Нікейсько-Константинопольського символу і причини його укладання подають скорочений виклад роздумів Будного. У двох текстах у розділі про сповідання віри можна натрапити на питання про те, чому у символі гадується, що Христос прийняв хресні страждання саме при Понтії Пілаті. Будний акцентував формально-правовий аспект смерті Христа (смерть була присуджена урядом), а Зизаній розглядає етимологію слова «Понті» і детально аналізує старозаповітні пророцтва про смерть Христа, які хронологічно збігаються із часом правління Понтія Пілата. Віра в церкву означає у Зизанія (не як у Будного) віру в людей, а в проповіді і догмати божественні. Для Будного це питання було закономірним у контексті реформаторського визначення церкви як сукупності віруючих, яких Бог обрав для спасіння. У «Великому катехізисі» є декілька визначень таїнства хрещення, одне із них, що наводиться при тлумаченні 10 вірша символу віри, відповідає формулюванню Симона Будного про те, що християнин виправдовується не справами праведності, а благодаттю Ісуса Христа. Під впливом катехізису Будного Лаврентій міг розмістити у своєму творі фрагмент про немовлят «вірних» і «невірних». У Будного і Зизанія це питання порушується у контексті роздумів про те, на якій основі є припустимим хрестити немовлят, які не здатні через свій вік повірити в Бога. Автори висловлюються на користь здійснення таїнства хрещення у дитячому віці і ведуть приховану

полеміку з прихильниками антитринітаризму (у 1562 р. Будний ще відкрито не заявив про свої конфесійні симпатії). Зизаній був схильний обґрунтовувати обов'язковість хрещення у дитячому віці у душі католицького вчення про наслідки гріхопадіння для природи людини.

Ф. М. Ільїнський припустив, що одним із джерел твору Зизанія був Римський катехізис. Дослідник виділив 18 питань «Великого катехізису», формулювання яких збігається з католицькою пам'яткою [5, 406]. Він також звернув увагу на різночитання у формулюванні 8-го вірша Нікейсько-Константинопольського символу віри у катехізисі Стефана Зизанія: в одному місці наводиться текст «І в духа Святого господа істинного і животворчого», а в другому без означення «істинний». До реформи патріарха Нікона в пам'ятках московського походження мали місце дві версії, у той час як після реформи означення «істинний» додавали лише розкольники. Потрапило у виправлений варіант катехізису і характерне для віленських видань формулювання про Сходження Святого Духу «від самого Отця». На основі наведення біблійних цитат у вільному викладі, Ф. М. Ільїнський зробив висновок про те, що мислення Лаврентія є еkleктичним, тобто не є суворим, що могло бути пов'язано і з нерозробленістю православної богословської термінології епохи [5, 283].

Дискусія між Лаврентієм Зизанієм та московськими справщиками щодо положень «Великого катехізису»

Переклад на церковнослов'янську «Великого катехізису» був здійснений ігуменом Іллею. Він, Зизаній і справщик Григорій брали участь у дискусіях щодо положень катехізису, які були не подібні до руських і грецьких перекладів про божество і втілення, страсті Господні і різні дії християнського закону. Нам буде цікаво дослідити цю дискусію, щоб зрозуміти специфіку інтерпретації догматів українським православним мислителем. Окрім того, що московські справщики не визнавали творинь Августина й Ієроніма, хоча і знали, наскільки великим був їх авторитет у західній традиції, вони вказали на низку богословських неточностей, запідозрили Зизанія у симпатіях до вчення антитринітаріїв, яке, на їх думку, вносило ієрархічність, нерівність у взаємини між особами Трійці, у них була підозра, що Лаврентій принижує статус Сина і Святого Духа, наділяючи їх особливими рисами, відмінними від Отця, вони вважали, що Зизаній розглядає кожну особу Трійці як таку, що має свою власну сутність: Син народжується, а Дух сходить. Вплив антитринітаризму вони бачали й у трактуванні Лаврентієм страстей Христових. Тлумачачи догмат про страждання, розп'яття і поховання Христа, Зизаній, відстоюючи нерозривну єдність двох природ у Христі, дійшов висновку що ця нерозривна єдність (склад і поєднання) і прийняла на себе хресні страждання, тобто, що на хресті Божество страждало разом з плоттю. Таке формулювання для справщиків нагадувало вчення аріан, точніше антитринітаріїв патрипассіан. Справщики,

апелюючи до «гласу церковного», наполягали на іншому формулюванні: «Постраждав Бог плоттю, похований плоттю, а божеством безстрашний перебуває». Суть спору полягала у тому, що Лаврентій не розумів, як на Хресті могла страждати тільки одна людська природа, якщо божество завжди було невідлучне від людськості Христа? Запропоноване Лаврентієм формулювання як «неправославне» було відторгнуте в «Короткому катехізисі» Петра Могили (Київ, 1645). Київський митрополит зайняв аналогічну московським справщикам позицію, що на хресті Спаситель прийняв страждання тільки плоттю, хоча ні тоді, ні після іпостасна єдність у Хресті не була порушена.

Зизаній погодився з тим, що він неточно висловив думку про два начала в Богові-Отці (перше начало Отець сам від себе, інше Сину і Духу Святому). На запитання про часове начало Трійці Зизаній відповів, що в єдиному часі «перше всіх віків було три лица». Ним були названі загальні властивості Трійці «воля, хотіння, сила, слава, престол, сидіння, честь, поклоніння», і особисті – «не народження, народження, сходження» (аналогічні були сформульовані Стефаном Зизанієм у катехізисі 1596 р.), у яких справщики відзначили приниження другої і третьої особи Трійці [6, 307].

Щодо есхатологічних уявлень Лаврентія, то він пропонував дворівневу структуру пекла, відмежовував просторово місцезнаходження душ християн і всіх інших: православних християн душ, що з покаянням померли, є в першому пеклі, а під ними в іншому місці є нехрещені душі. Дискусія, що розгорнулася, свідчила про те, що обидві сторони виходили з різного розуміння суті і складових таїнства сповіді. Московська сторона, посилаючись на авторитет Івана Золотоустого, Афанасія Александрійського та Івана Дамаскіна, наголошували на тому, що той християнин, який покався перед смертю, уже самим фактом свого покаяння «від пекла і всіх вічних мук свободу» отримує і відходить «в місця світла, в руки божі». Для Лаврентія такий підхід є неприйнятним, адже в певних колах православної еліти Речі Посполитої уже складалося усвідомлення відмінностей у тлумаченні окремих віроповчальних сюжетів між московськими й українськими богословами. Душам, які покалися, на думку Зизанія, місце у самому верхньому ряду пекла, з якого їх можуть звільнити молитви живих християн. Під верхнім пеклом фактично йде мова про католицьке чистилище, куди потрапляють душі віруючих, які здійснили покаяння, але не встигли перед смертю принести задоволення за гріхи (тобто не виконали епітимію).

Догматичне визначення чистилища було остаточно сформульовано на Флорентійському соборі у «Декреті для греків» 1439 р.: «Якщо християнин, що істинно кається, завершив своє життя в стані Божої благодаті перш, ніж принесе гідне задоволення за здійснені ним гріхи і покаїнні справи, тоді душа його зразу після смерті буде очищена карами чистилища. Для пом'якшення покарання йому допоможуть заступництво живих християн, жертви св. меси, молитви, милостиня й інші справи благочестя. Триденський собор (XXV сесія 1563 р.)

фактично повторив таке формулювання [3, 309]. Про виведення із пекла душ, які встигли перед смертю покаятися, на думку Лаврентія, говориться в молитві на П'ятидесятницю в Тріоді Цвітній. Московські справщики інтерпретували цей фрагмент Тріоди не як «виведення із пекла» душ грішників, що, на їх думку, було неможливо, а як послаблення душам грішників, які знаходилися в пеклі і не покалися. Лаврентій наполягав, що не можна людині ввійти в рай, не виконуючи епітимію (близьке до католицького вчення про сповідь: покаяння лише тоді має очищаючу силу, коли воно доповнюється виконанням накладеної на грішника епітимії (чи «задоволення» католицькою термінологією).

Таке розуміння покаяння в католицизмі було наслідком вчення про гріх як діяння або без діяння, що тягне за собою не тільки стан вини, але і з необхідністю вимагає покарання. Вина прощається безпосередньо під час таїнства сповіді, у той час як покарання виражається у виконанні пенітентом накладених на нього священником покаїнних дій (молитва, піст, справи милосердя). Якщо пенітент не встиг виконати їх при житті, то йому доводиться відбувати покарання за порогом смерті, тобто в чистилищі. Догматичне визначення Триденського собору про таїнство покаяння і анафемствування на адресу тих, хто ставив під сумнів необхідність задоволення, було дано в «Декреті про виправдання» (VI сесія, 1547 р., канон 30) та у «Декреті про таїнство покаяння» (XIV сесія, 1551 р., канон IV). На думку московських спрашків, задоволення Богу за гріхи людські вже було принесене хресними стражданнями Христа (страждання Господні є виконання епітимії за душі грішників, що каються, а про очищаючу силу покаяння свідчить євангельська історія про розп'ятого разом з Христом розбійника, якому Спаситель обіцяв у той же день опинитися в раю) [6, 311].

Говорячи про кратність судів Бога над людиною, Зизаній стверджував, що суд Божий чотирикратний: засудження і руйнування Содоми і Гоморри, вердикт, який виноситься душі в момент її розлуки з тілом і суд під час другого пришествя. Справщики говорили про один суд («суд один всім загальний буде») і не визнавали суду приватного, вважаючи вияв божественної волі після смерті людини «повелінням», а не судом.

Один із християнських догматів говорить про «визнання одного хрещення на відпущення гріхів». Лаврентій стверджував, що «можна людину хрестити і не в освяченій воді» і при певних обставинах і «диякону, і клірику, і монаху, і мирянину, якщо попа не буде». Зизаній апелював до «грецьких правил», у яких ніби була закріплена така практика. Дискусія про те, хто може хрестити, сходиться ще до ранньохристиянської епохи. Тертуліан вважав дійсним хрещення, отримане із рук мирянина; Василій Великий і Григорій Назіанзин його дійсність не визнавали. На Заході утвердилася перша точка зору; до VII ст. тривали лише дискусії про те, чи може хрестити жінка. У польському синодальному законодавстві уже у 1279 р. був припис навчати акушерок правильній формулі

таїнства хрещення [3, 312]. Московські справщики вважали недопустимим здійснення таїнства хрещення не духовною особою, посилаючись на 59 правило VI Вселенського Константинопольського собору 680 р.

Зизаній фактично озвучив католицьку позицію, коли в ситуації загрози смерті і відсутності священнослужителя хрестити може християнин будь-якої статі і навіть «невірний» (у тому числі іудей), за тієї умови, що він здійснює таїнство з дотриманням його ритуального боку і з наміром здійснити саме його. Канони про таїнство хрещення без розгорнутого догматичного визначення були прийняті на VII сесії Триденського собору 1547 р., на якому обговорювалися загальні питання католицької сакраментології: «Якщо хто стверджує, що хрещення, яке здійснюється навіть еретиками в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа і з наміром здійснити те, що здійснює Церква, не є істинним хрещенням, нехай буде анафема». Можливість здійснення таїнства хрещення мирянином Зизаній обґрунтував посиланнями на правила Августина і Константинопольського патріарха Никифора. Витяг із Никифора Сповідника (IX ст.) склав 58 главу Кормчої.

Московська сторона не вважала авторитетом Августина, посилаючись на відсутність його творів у грецьких перекладах, писання його вважалось спотвореним від латинських мудреців на єретичний звичай. Лаврентій зауважував, що посилання на Августина було і в посланні Александрійського патріарха Мелетія Пігаса, що опубліковане в Острозі у 1598 р., або в листі до Іпатія Потія (Дермань, 6 лютого 1605 р.) Справщики твердили, що лише з полемічною метою це ім'я вживалося. Дві сторони наприкінці зійшлися у невизнанні творів Августина, який багато грецьких творів на латинський лад спотворив. Дистанціювалася московська сторона і від сучасного для них грецького богослов'я на тій підставі, що сучасні греки живуть між невірними, вона запевнила у тому, що в Москві визнають тільки ті правила, які потрапили на Русь при київському митрополиті Кіпріані, і ті грецькі твори, які відповідають старим перекладам [6].

Ще одна смислова грань догмату про хрещення акцентована Зизанієм у питанні: немовля, яке народжується від вірної людини, вірним буде чи ні? Лаврентій Зизаній вважав, що без хрещення не можна бути вірним. Справщики визнавали, що «хто не родиться водою, і духом не ввійде в царство небесне», з іншого боку, вони не ставили під сумнів, що дитина, яка народилася у християнській сім'ї, за природою є вірною, але лише коли хреститься, приєднується до лику святих. Для обґрунтування своєї позиції вони апелювали до біблійних реалій: освячення пророка Ієремії ще в материнському лоні, приклад Івана Предтечі, який вітав Христа ще знаходячись у череві Єлисавети, освячення святих в утробі матері. Лаврентій і справщики обстоювали діаметрально протилежні погляди на людську природу і ту шкоду, яка була їй завдана у результаті гріхопадіння Адама. Московська сторона фактично заперечувала реальність наслідків первородного

гріха, адже народжена і нехрещена дитина могла бути зарахована до лику святих. Лаврентій став на позиції західного богослов'я, яке стверджувало реальне псування природи людини після гріхопадіння, що лягло тягарем на представників роду людей за гріх праотця через їх участь у цьому псуванні природи Адама. Логічним наслідком подібних уявлень була думка в католицизмі, що дитина, яка померла без хрещення, не потрапить у рай.

Розглядаючи питання про страсті Христові, Лаврентій також порушує проблему про те, яким цвяхом Христос був прибитий до хреста. Зизаній наводить історію про мандрівку цариці Єлени в Єрусалим, звідки вона привезла древо хреста, на якому був розп'ятий Христос, разом із цвяхами. Її син, імператор Костянтин, вбив перший цвях собі в шолом, другий і третій – в упряж коня. Переказуючи цю історію, Лаврентій говорить про три цвяхи, у той час як на православному розп'ятті ноги Христа, за традицією, прибиті не одним, а двома цвяхами. У такій, як і у Лаврентія, версії, ця історія була викладена у першій частині віленського видання «Книги про віру», що опублікована в «Архіві Юго-Западної Руси» (частина 1, том 8) [8].

У заключній частині символу віри, розкриваючи зміст догмату про воскресіння і вічне життя, Лаврентій під впливом пам'яток католицького богослов'я розмірковує про те, у якому віці і в якій плоті воскреснуть християни після другого пришествя Христа, як відрізняються різні ступені блаженства врятованих у раю.

Помітний у «Великому катехізисі» Стефана Зизанія і вплив протестантської сакраментології, коли автор проводить аналогію між таїнствами Старого і Нового заповіту: старозаповітне обрізання, – зазначає він, – мало для нехрещених таку ж силу, як і хрещення, але, з іншого боку, лише встановлені Христом таїнства вважаються справді наділеними благодаттю.

Полемічний характер «Великого катехізису» Лаврентія Зизанія

«Великий катехізис» Лаврентія Зизанія є не так викладом православного вчення, як полемічним твором: питання формулюються так, що дискусія ведеться між двома конфесійними опонентами [3, 347]. У розділі про символ віри значний фрагмент присвячено тому, як відрізнити істинну віру від хибної, тобто ересі. Православний автор стоїть на позиції, що істинна віра пізнається від церкви і від вчителів церковних, якщо вони узгоджують своюповідь із церковним переданням, рішеннями семи Вселенських соборів і Євангелієм без додатків єретичних і латинських звичаїв. Зизаній відстоює віроповчальний авторитет Єрусалима, а не Риму. Для нього єретик – це, перш за все, протестант, який не визнає апостольської наступності і самовільно присвоює собі учительну функцію. Лаврентій Зизаній не визнає дієвості таїнств поза православною церквою. Він називає такі заблудження своїх конфесійних опонентів: причащаються прісним хлібом і начало божеству друге вводять, вважають, що і від Сина Святий Дух сходить; анабаптисти

допускають повторне і навіть триразове хрещення; валентиани спотворюють церковне вчення про людську природу Христа. Зизаній виступає проти савеліанства, жидовства, аріан, пелагіан, лютерів. Говорячи про таїнство євхаристії, він виступає проти реформаторського богослов'я, яке заперечувало реальну присутність Тіла і Крові Христа в освячених Євхаристичних Дарах. Як відбувається перетворення дарів – це тайна, про яку ніхто не може питати, – заявляє автор у православному дусі. Полемічний характер мають і питання про відмінність між жертвою і таїною; можливість причастя під одним образом хліба; чи не суперечить віра у заступництво святих догмату про Христа як єдиного посередника між Богом і людиною.

Із полемічною антикатолицькою метою вкладає Лаврентій Зизаній у твір главу «Про вогонь чистительний, якого немає» (виступає проти католицького догмату про чистилище). Він йде за описами митарств, які проходить душа християн після смерті (спирається на авторитети Кирила Александрійського і Василя Нового), вважає чистительний вогонь, у якому після смерті горять людські гріхи, оригенівською ерессю, заперечує можливість покаяння після смерті (в пеклі немає покаяння). Своїми аргументами виступає не так проти католицького чистилища, як проти того, що відбувається з душами християн, які потрапили в чистилище.

З «Великого катехізісу» Лаврентія Зизанія у результаті обговорення його основних положень були вилучені позиції, які викликали асоціації з антиринітаризмом: «Бог-Отець Сина і Духа собора»; перша особа Трійці відрізняється від інших «ізволенієм», Бог постраждав з плоттю, однак залишилися слова «Отець є початком усякого божества». У друкованому тексті не вказано про можливість здійснення таїнства хрещення світською людиною, про те, що Бог панує лише над «благими»; немає роздумів про чотирикратний Божий суд над людиною. Московськими справщиками були забрані позиції про суд над людиною зразу після смерті. Вказано, що Бог може

освятити дитину уже в утробі матері (з посиланнями на старозаповітних пророків та Івана Хрестителя). Зроблено уточнення щодо меж влади людини. Було конкретизовано долю християн, які померли в покаянні: за малі провини людей церква просить прощення, щоб вони перебували у світлих і радісних місцях, щоб освітлювало їх світло лиця божого.

Висновки

Отже, на основі «Великого катехізісу» Стефана Зизанія 1627 р. та дискусії між його автором і московським справщиком щодо положень катехітичного тексту ми можемо говорити про специфіку української богословської думки епохи початку XVII ст. у порівнянні з московською, яка наклала своє відбиття на інтерпретацію догматів – істин віри, що здійснювалася під значним впливом західної католицької теологічної системи (у розгляді догмату про Трійцю, боголюдську природу Христа, есхатологічних уявлень), протестантської сакраментології, а також була зумовлена полемічними завданнями – виступом проти конфесійних опонентів.

Список літератури

1. *Ботвинник, М. Б.* Лаврентий Зизаний / М. Б. Ботвинник. – Минск: «Наука и техника», 1973. – 200 с.
2. *[Лаврентий Зизаний]*, Книга глаголемая погречески катехизисъ, политовски оглашеніе. – М.: Печатный двор, 1627.
3. *Корзо, М.* Украинская и белорусская катехитическая традиция конца XVI-XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Научное издание / М. А. Корзо. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – 672 с.: 5 ил.
4. *Возняк, М. С.* Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія // ЗНТШ. – Т. LXXXIII. – Львів, 1908. – С. 31–88.
5. *Ильинский, Ф. М.* Катехизис Лаврентия Зизаня / Ф. М. Ильинский // ТКДА. – 1898. – февраль – март.
6. *Опарина, Т. А.* Иван Наседка и полемическое богословие Киевской Митрополии / Т. А. Опарина. – Новосибирск: Наука, 1998. – 430 с.
7. *Зернова, А. С.* Книги кирилловой печати, изданные в Москве в XVI – XVII веках. Сводный каталог / Под ред. Н. П. Киселева. – М.: Изд-во ГБЛ. – 1958. – 152 с.
8. *[Книга о вере]*, [Вильно, біля 1596] // АЮЗР. – Ч. I. – Т. VIII. – 1914. – С. 59-179.

Л. В. Квасюк

СПЕЦИФИКА ИНТЕРПРЕТАЦИИ ХРИСТИАНСКИХ ДОГМАТОВ В «БОЛЬШОМ КАТЕХИЗИСЕ» (1627) ЛАВРЕНТИЯ ЗИЗАНИЯ
В статье рассматривается «Большой катехизис» Лаврентия Зизания, хотя и был издан в Москве в 1627 г., но относится к киевскому периоду творчества православного автора; демонстрируются структура и возможные источники текста; анализируется специфика интерпретации христианских догматов.

L. Kvasiuk

THE SPECIFIC OF THE INTERPRETATION OF THE CHRISTIAN DOGMA IN THE "THE GREAT KATEHISM" (1627) BY LAVRENTIYU ZUZANIA

In the article it is described "The Great Katehism" by Lavrentiyu Zuzania, that was published in Moscow in 1627 year, but it is referred to the period of Kiev art of the Orthodox author; it is demonstrated the structure and possible trousers of the text; it is analyzed the specific of interpretation of the Orthodox dogma as the truth of faith, that was made by the great influence of the western theological system (examining dogma about the Trinity, the godlike human uman nature of Christ, eschatological conception), the protestants sacrament logy , and also was caused by polemical aims – the mass actions against the religious opponents.